1

ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ ПСИХОДІАГНОСТИКИ

1.1. Відомості з історії тестів як методів вивчення психіки

В.В. Огоренко, доктор медичних наук, професор

У своїй відомій праці «Безсмертя людської особистості як наукова проблема» В.М. Бехтерєв розглядає людину як найвищу форму живої природи. Жива природа, на відміну від неживої, здатна перетворювати енергію, що надходить ззовні, в стійку форму, накопичувати і використовувати її з метою компенсації зменшення внутрішньої енергії, необхідної для життя, тому що життя – це рух, перетворювач одних видів енергії в інші. Людина відрізняється від інших живих істот тим, що навчилася задовольняти енергетичні потреби за рахунок таких своїх здібностей, яких немає в інших представників живої природи. Людина за своєю суттю – це діалектична єдність матеріального й ідеального, тіла й душі.

Людина – дуже складний об'єкт для вивчення. Існування й діяльність суб'єкта залежать від безпеки його життя. Але проблема безпеки тіла вирішена його відкритістю для досліджень, тоді як безпека душі забезпечується її скритністю і замкнутістю, адже «чужа душа – темний ліс». У цьому сила і слабкість людини. Зокрема, сила полягає в тому, що таким чином зберігається індивідуальність, людина завжди залишається особистістю, єдиною й неповторною. У будь-яких обставинах і в різних умовах діяльності вона має свободу вибору. Слабкість – у труднощах пізнання стану душі – особливостей особистості, а такі знання необхідні як для спілкування в процесі будь-якої діяльності, так і для прийняття діагностичних рішень.

Проблема психічного здоров'я людини хвилювала ще філософів давнини, які, наскільки можна судити за їхніми працями, що дійшли до нас, були насамперед психологами. Сократа, Платона, Демокрита, Аристотеля і багатьох інших філософів цікавила природа душі людини, яка залишилася таємницею. Узагальнені знання з цієї проблеми викладені в численних працях вітчизняних і закордонних психологів, зокрема у практичних керівництвах для психіатрів та неврологів, що включають методи дослідження нейропсихічних розладів, оцінювання норми і патології, основи психокорекції та психотерапії.

У роботах українського психолога Л.М. Юр'євої наведені результати системного аналізу проблеми психічного здоров'я та динаміка поведінкових і психічних розладів з урахуванням історичних та соціально-культурних процесів і змін в житті сучасного суспільства. Обґрунтовано дуже важливий висновок про те, що психіатри повинні бути не тільки лікарями душевних розладів окремо взятої особистості, вони мають стати соціальними психопатологами, завдання яких – профілактика психічних і поведінкових розладів та охорона психічного здоров'я населення, забезпечення психіч-

ної безпеки життя людей. Ця проблема може вирішуватися тільки на рівні держави. Від колишнього СРСР нам дісталася важка спадщина: серед управлінських структур спостерігалася байдужість до питань психологічної безпеки життя, а серед населення панувала масова психологічна неграмотність і незатребуваність психологічних знань.

Явища психічного відображення об'єктивної реальності в процесі діяльності та спілкування людей виступають у формі внутрішніх переживань і часто не є доступними для безпосереднього спостереження та вимірювання. Тому методи вивчення психіки людини базуються на непрямій інформації. Це причинно-наслідкові зв'язки між поведінкою, діями або рішеннями як реакцією людини на ті чи інші інформаційні впливи (стимули). Таку інформацію збирають і узагальнюють психологи, спостерігаючи людину в побуті або на роботі, аналізуючи прийняті рішення та їх наслідки.

Крім спостереження, в психології широко використовуються бесіди (інтерв'ю). У відповідях на запитання, в особливостях побудови фраз, характері мовлення, у міміці, жестах міститься інформація про особу суб'єкта та його психічний стан. Таким чином, ***бесіда*** – це не що інше, як інформаційна взаємодія психолога (психіатра, невролога) з пацієнтом з метою отримання інформації про пацієнта як особистість, про його психоневрологічний статус. Інтерпретація результатів бесіди має суб'єктивний характер, тому що значною мірою залежить від особистості фахівця. Щоб зменшити цю залежність, використовуються спеціальні тести-опитувальники, на які можна відповідати письмово. Цей процес дослідження особистості отримав назву ***тестування***. Психологами розроблені тести у вигляді запитань і завдань. Аналіз рішень і відповідей на них допомагає оцінювати ті чи інші характеристики людини. Нині у вивченні індивідуально-психологічних відмінностей людей величезного значення набуло тестування.

Справжня історія тестів розпочалася понад століття тому, напередодні періоду зламу застарілого суспільного ладу, революційної зміни суспільної свідомості, що збіглося у часі з науковою кризою, яка знищила природознавство. До початку XX століття практичні потреби вивчення переважних здібностей були сформульовані у вигляді наукової проблеми дослідження індивідуальних відмінностей. Ця проблема і надала імпульс появі перших тестів.

Видатний американський психолог Дж. Кеттелл чи не першим побачив у тестах засіб вимірювання, здавалося б, невимірюваних властивостей людської психіки. У роботі, опублікованій у 1890 році, він дав список 50 лабораторних тестів, які б ми зараз назвали не тестами, а контрольними завданнями. Ці тести проводилися з дотриманням тільки двох із відомих на сьогодні вимог до тестів: була інструкція щодо їх застосування і підкреслювався лабораторний (тобто науковий) характер випробувань.

До кінця 20-х років минулого століття почала все більше відчуватися потреба у створенні специфічного напряму, пов'язаного з особливостями використання числа і міри. У психології цю роль виконувала психометрія, в біології – біометрія, в науці загалом – наукометрія. До них слід було б додати соціометрію, але Дж. Морено та інші вчені звели її до елементарних методів оцінювання взаємодії індивідів у малих групах.

З моменту перших публікацій Ф. Гальтона і Дж. Кеттелла ідея тестового методу відразу ж привернула до себе увагу вчених різних країн світу. З'явилися перші прихильники тестів і перші ж їх противники. У числі прихильників можна назвати: в Німеччині – Г. Мюнстерберг, С. Крепелін, В. Онрі, у Франції – А. Біне, в США –

Дж. Гілберт та ін. Це були дослідники нового типу, що прагнули пов'язати психологію тих років із запитами практики.

Однак прагнення до прикладних досліджень у психології минулого розцінювалося як відхід від науки. Дж. Кеттелл, наприклад, повідомляв, що він розпочав свої перші тестові лабораторні дослідження індивідуальних відмінностей у 1885 році, але публікуватися не міг через протидію В. Вундта.

Історія тестів на початку 30-х років характеризувалася інтенсивним і неконтрольованим використанням їх у системі освіти та промисловості. Практика, як це часто буває, випереджала теорію. Масові тестові обстеження не підкріплялися серйозною перевіркою якості інструментарію, рішення про переведення деяких учнів у класи для розумово відсталих дітей приймалися на основі коротких тестів, без урахування інших факторів, що впливали на результати перевірки. У промисловості на основі таких самих тестів робилися спроби класифікувати працівників за різними професіями, без уважного обліку особистих схильностей та інтересів. Тільки в останні роки у психології почали широко усвідомлювати завдання узгодження теоретичних розробок з емпіричними результатами, для чого стали необхідними методи, що дають можливість це робити без помітної втрати якості такого узгодження. Ці питання розглянуті видатними дослідниками під час розробки теоретичних основ психодіагностики та психологічного тестування.

Математизація знань і методів пізнання, під якою розуміється застосування математичних понять та інформаційних технологій у природних і гуманітарних науках, є прикметою нашого часу. Статистика – апарат доказу психологічної діагностики. Відзначаються все більше зростання рівнів математизації та впровадження сучасних інформаційних технологій у неврології, кардіології, хірургії й нейрохірургії. У психології, особливо в інженерній психології, почали широко застосовувати комп'ютерне психометричне тестування: отримання інформації про особистість шляхом інформаційної взаємодії людини і комп'ютера.

Комп'ютерне патопсихометричне тестування є також одним зі способів підвищення інформативності діагностичних методик дослідження психічних розладів. У психіатрії та неврології нині широко використовуються співбесіда і бланкове тестування, а також деякі комп'ютерні психометричні тести.

1.2. Психодіагностика у системі клінічної психіатрії та медичної психології

Психодіагностика відіграє ключову роль у системі сучасної клінічної психіатрії та медичної психології. Вона дозволяє не лише фіксувати симптоматику, а й розкривати глибинні структури особистості, прогнозувати динаміку розладу та індивідуалізувати терапевтичні стратегії. Психічні порушення людей загалом зустрічаються так само часто, як, наприклад, хвороби серця, у 3 рази частіше, ніж злоякісні новоутворення. Що відомо про стан психічного здоров'я населення? До найпоширеніших видів психічної патології відносять депресії, тривожні розлади, розлади особистості, різні форми залежності (залежність від психоактивних речовин, комп'ютерна залежність, залежність від ігрових автоматів тощо), деменцію.

На сьогодні у світі діє розроблена Всесвітньою організацією охорони здоров'я (ВООЗ) єдина діагностична система – Міжнародна класифікація хвороб і проблем, пов'язаних зі здоров'ям (МКХ-11).

Проблема діагностики – розпізнавання розладів та оцінювання психічного стану – нерозривно пов'язана з питанням про психічну норму та її межі. Складність її пояснюється відсутністю будь-яких об'єктивних методів для точного та надійного розпізнавання патології. Оцінки психічного стану є описовими і певною мірою суб'єктивними, а ступінь їх адекватності дійсному стану залежить від двох суб'єктів – пацієнта і лікаря. Перший часто просто не знає, що відбувається з його психікою, внаслідок чого другий не може оцінити інформативність відповідей під час спілкування з ним та спостереження за його поведінкою.

Як визначається психічна норма? *Норма* – те, що трапляється частіше і властиве для переважної більшості людей.

Які вихідні становища при цьому враховуються? До них належать:

1) психічне здоров'я, під яким розуміють наявність у людини хорошої здатності адаптуватися, пристосовуватися до суспільства і навколишнього середовища;
2) в сукупності психічне здоров'я і психічна норма визначають стан людини, у якої відсутня хвороба і немає підстав встановити наявність будь-якого психічного розладу;
3) погіршення адаптивних здібностей, внаслідок чого відбувається зниження якості життя, що значно ускладнює життя як самого пацієнта, так і оточуючих його людей та взаємини між ними; і це може бути ознакою психічного розладу.

Всесвітня федерація психічного здоров'я визначає його трьома основними показниками:

1) що відчуває людина стосовно самої себе (самооцінка);
2) що відчуває людина стосовно інших людей;
3) як людина здатна справлятися з вимогами повсякденного життя.

Отже, до основних характеристик психічно здорової людини належать (рис. 1.1):

1) вона фізично здорова, приділяє велику увагу своєму тілу та задоволена ним. Її емоції досить виразні й адекватні, вона оптиміст, що вірить у себе, життєрадісна, наділена почуттям гумору, здатна до розумного ризику та налаштована на особистий життєвий успіх;

Рис. 1.1. **Основні риси психічно здорової людини**